

Pavuša Vežić

Ulica Špire Brusine 11
HR - 23000 Zadar
pavusa.vezic1@zd.t-com.hr

Reagiranje/polemika – Reaction/polemic

UDK / UDC: 72.033.4:726(497.581.1)

DOI: 10.15291/ars.4650

Uz osvrt na pitanje o vremenu građenja romaničke katedrale u Zadru

Remarks on Dating the
Construction of the
Romanesque cathedral
in Zadar

SAŽETAK

Štivo je osvrt autora knjige o romaničkoj katedrali u Zadru na zapažanja o njoj koja je iznio Predrag Marković s Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Uz zapise Daniela Farlatija, povjesničara iz 18. stoljeća, Marković tumači da je izgradnja crkve započela potkraj 12. stoljeća te je dovršena stoljeće potom. Ipak, ne postoje vjerodostojni povijesni izvori iz vremena građenja bazilike. Stoga pisac knjige o njoj arhitekturu crkve povezuje s kulturnim ambijentom u kojem je nastala, a u kojem su tijekom 12. stoljeća podignute i ostale romaničke sakralne građevine u Zadru. Zato katedralu datira u vrijeme prvoga zadarskog nadbiskupa Lampridija (1154. – 1178.). Poslije, u doba nadbiskupa Lovre Perijandera (1245. – 1287.) ona je produžena na pročelnoj strani, čak s nekim elementima već gotičke arhitekture, te posvećena 1285. godine.

Ključne riječi: Zadar, katedrala, arhitektura, romanika

ABSTRACT

This paper is a response by the author of the book about the Romanesque cathedral in Zadar on the observations made by Predrag Marković from the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb. Based on the writings of Daniele Farlati, an 18th-century historian, Marković suggests that the construction of the church began at the end of the 12th century and was completed a century later. However, there are no reliable historical sources from the time of the construction. Therefore, the author of the book connects the church's architecture with the cultural environment in which it was created, and in which other Romanesque sacral buildings in Zadar were built during the 12th century. All this suggests that the cathedral dates back to the time of the first Archbishop of Zadar, Lampridije (1154–1178). Later, during Archbishop Lovro Perijander (1245–1287), it was extended on the front side, even with some elements of Gothic architecture, and consecrated in 1285.

Keywords: Zadar, Cathedral, architectural, Romanesque style

1.
Zadar, pročelje katedrale
Sv. Stošije (izvor: PAVUŠA
VEŽIĆ, Anatomija izgubljenog
spomenika – Rekompozicija
pročelja romaničke katedrale u
Zadru, *Ars Adriatica* 9 /2019./,
26, sl. 9; foto: Ž. Bačić)

Zadar, façade of the cathedral of
St Anastasia

U prošleme broju ovoga časopisa Predrag Marković s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu objavio je članak pod naslovom: *O vremenu gradnje katedrale Sv. Stošije u Zadru*. Tu se kritički osvrnuo na tumačenje nastanka i razvoja romaničke katedrale kako sam to protumačio u nedavno objavljenoj knjizi: *Sv. Stošija – Katedrala Sv. Anastazije u Zadru*, a po čemu bazilika bijaše podignuta u 12. stoljeću, u vremenu nadbiskupa Lampridija (1154. – 1178.), te produžena potom na pročelnoj strani u 13. stoljeću, u doba nadbiskupa Lovre Perijandera (1245. – 1287.).

Takav redosljed izgradnje za Predraga Markovića je dvojbena. Naime, građenje katedrale nije popraćeno pisanim povijesnim izvorima pa je njezino podizanje prema iznesenome redosljedu rezultat, kako kaže autor osvrt, „kodificirane kronologije gradnje”. Zato povjerenje poklanja podacima iz petoga sveska monumentalnoga djela *Illyricum sacrum* Daniela Farlatija, povjesničara Crkve u Dalmaciji iz 18. stoljeća. U prikazu je objavio prijevod, a u bilješki i latinski izvornik, cjelovitoga odlomka u kojemu Farlati naglašava važnost nadbiskupa Lovre Perijandera. On je „preokupacije usmjerio na gradnju nove metropolitanske bazilike, budući da stara, osim što je bila slabog materijala i trošna, nije ni veličinom ni strukturom, ni profinjenošću odgovala dostojanstvu nadbiskupskog sjedišta”. Na osnovi tih navoda pisac članka zaključuje kako „za sada prihvatljivo rješenje jest da je obnova stare katedrale započeta u zadnjem desetljeću 12. stoljeća, ali da je ona najvećim dijelom sagrađena u 13. stoljeću, za biskupa L. Perijandera”. Ipak, valja podsjetiti: *Illyricum sacrum* objavljen je 1775. godine, približno pola milenija nakon zbivanja o kojima Farlati piše u spomenutom odlomku. To samo po sebi ne bi bio problem da su uz podatke o tome navedeni i eventualni povijesni izvori koji bi o tome mogli svjedočiti. Međutim, njih nema, a bez izvora nije moguće provjeriti izneseno obrazloženje, stoga niti prihvatiti navode kao vjerodostojne, kao „krunski dokaz” za govor o vremenu izgradnje romaničke katedrale u Zadru.

Svakako ostali autori koji su proučavali povijesnu građu o njoj (od Valerija de Ponte, ili Ivana Kukuljevića, do Carla Federica Bianchija, ili Giuseppea Prage) nisu neupitno prihvaćali nadbiskupa Perijandera kao onoga koji se „usmjerio na gradnju nove metropolitanske bazilike”. Dakako, naveli su vijest o tome da je crkva obnavljana i posvećena u vremenu toga prelata. (Farlatijeve navode bez provjeravanja izvora prihvatili su tek Rudolf Eitelberger i Thomas Graham Jackson.) Međutim, s kritičkim odnosom prema sveukupnoj povijesnoj građi i literaturi o toj bazilici Ivo Petricioli rezignirano je zaključio da „O gradnji romaničke katedrale postoji samo jedan historijski podatak. To je bilješka o posveti koja je uslijedila g. 1285. za nadbiskupa Lovre Perijandera.” Sličnu misao stoljeće prije izrazio je i Carlo Federico Bianchi.

S druge strane, bazilika još stoji u svojem prostoru, u cjelini grada, a s njim i ostali dijelovi kulturnoga krajolika, romaničkoga graditeljstva u povijesnome ambijentu kojemu i sama pripada. Mislim posebno na obližnji zvonik i kapitularnu dvoranu uz crkvu časnih sestara benediktinki Sv. Marije, kao i na nedaleku benediktinsku baziliku Sv. Krševana. Poznato je, zvonik i kapitularna dvorana građeni su za ranih godina 12. stoljeća u oblicima zrele romaničke arhitekture. Natpis uklesan na oplošju tornja bilježi 1105. godinu, a onaj u dvorani na oplati groba opatice Vekenege 1111. godinu. (Grob je sam po sebi vrijedan primjer zrele romaničke arhitekture.) K tomu, dvoranu i zvonik do nje obilježavaju karakteristični romanički kockasti kapiteli (*Würfelkapitell*). Slični su i oni iz crkve Sv. Tome, a srodni se nalaze također na pilonima u katedrali te na njezinoj vanjskoj galeriji na bočnome zidu do ulice, tamo kao malene glavice na nizu stupića. Podjednako je važna i romanička bazilika Sv. Krševana. Jedan od motiva njezine arhitekture tvori upravo vanjska galerija. Proteže se na začelju uzduž obline srednje apside. Tu je i niz stupića s malenim kockastim kapitelima, upravo kao i na vanjskoj galeriji katedrale. U apside Sv. Krševana nalazio

se i veliki mozaik. Uz ostalo na njemu bio je natpis sa zabilježenom 1175. godinom. Tada je baziliku posvetio upravo Lampridije, *episcopus metropolitanus*, kako bijaše na mozaiku titulom zapisan prvi zadarski nadbiskup.

Dakle, srodni kapiteli nalaze se u kapitularnoj dvorani i zvoniku uz crkvu Sv. Marije, te u crkvi Sv. Tome i u katedrali, a slični vanjski trijemovi s malenim kockastim glavicama na stupićima provlače se uzduž obline glavne apside na bazilici Sv. Krševana te uzduž bočnoga zida na katedrali. U nutrini jedne i druge potonje crkve dvije kolonade povezuju njihovu prostornu cjelinu u sklop međusobno srodnih trobrodskih bazilika. U njihovim kolonadama pak jedan za drugim niže se snop stupova (pilon) i samostalni stup (kolona), većina njih s klasično modeliranim kapitelima, vrijednim djelima romaničkih klesara. U cjelini, riječ je o arhitektonskoj kompoziciji podignutoj u jednoj i drugoj bazilici sa sličnim konstrukcijama i srodnim stilskim odlikama. Obje su izrasle zacijelo u istome umjetničkom i kulturnom okruženju, a to upućuje i na isto vrijeme, vrijeme zadarske romanike 12. stoljeća. O tome su pisali razni autori.

Ipak, horizontalnom stratigrafijom tijelo katedrale sastoji se od dvaju dijelova. Jednoga čini trideset metara dugi trobrodni naos, a s njim na začelju i osam metara u prostoru istaknuta duboka obla apsida postavljena u osi srednje lađe. Mlađi dio pak tvori četrnaest metara duga prigradnja na pročelnoj strani. Oba dijela međusobno su sraštena u cjelinu istoga hrama sagrađenog sa stilskim odlikama iste romaničke arhitekture. No, s njom su sačuvani i tragovi koji svjedoče o crti odvajanja među njima, odvajanju starijega od mlađega dijela, te upućuju na položaj izvornoga pročelja sagrađenog prije prigradnje, a s njom rasloženoga i opet podignutoga, ali na mjestu pročelja produžene bazilike. O tome govori razdjelnica koja se proteže u punoj širini i visini bazilike, a na crti njezina starijeg dijela. Uočena je najprije na bočnome zidu do dvorišta katedrale. Očuvana je u svoj visini zida starijega dijela crkve. Ostali tragovi nalaze se na istoj crti u cijelome opsegu profila bazilike te su svojevrsni otisak njezina prvotnog pročelja. Stoga i na drugome bočnom zidu, onome do ulice, na istome mjestu stoji razdjelnica. Tamo je to kontrafor između dvaju dijelova bočnoga zida. Međusobno su različita po klesarskoj obradi blokova. S jedne strane, slog je sitan, a prostire se u punoj visini i dužini oplošja sve do začelja bazilike. Na njemu je izrazito fina zanatska obrada klesanaca. S druge strane, slog je zamjetno krupniji te klesanjem i malo grublji. Seže do pročelja. Na prvotnoj crti jest i razlika u načinu zidanja oplošja heksafora, otvora na matronejima (galerijama) iznad bočnih brodova u bazilici. K tomu, očuvan je i trag koji se penje iznad matroneja sve do krova srednje lađe. Nalazi se u kutu na uglu negdašnjega zabata u glavnoj lađi crkve gdje svjedoči o zidarskome vezu između uzdužnih zidova i prvotnoga pročelja. Tim tragom ustanovljeno je da su u dužemu dijelu bazilike piloni i stupovi u kolonadama, kao i lukovi među njima, skupa s heksaforama nad njima, a s njima i zidovi u punoj visini iznad matroneja, izgrađeni s izvornim slojem romaničkoga hrama. Svi fizički očuvani tragovi na opisanoj razdjelnici ocrtavaju obris punoga profila bazilike te upućuju na zaključak da je ona na toj crti bila i dovršena. Stilski elementi na tome dijelu crkve, te reljefi i kipovi koji pripadaju njezinu pročelju, govore jezikom romaničke arhitekture i skulpture katedrale 12. stoljeća.

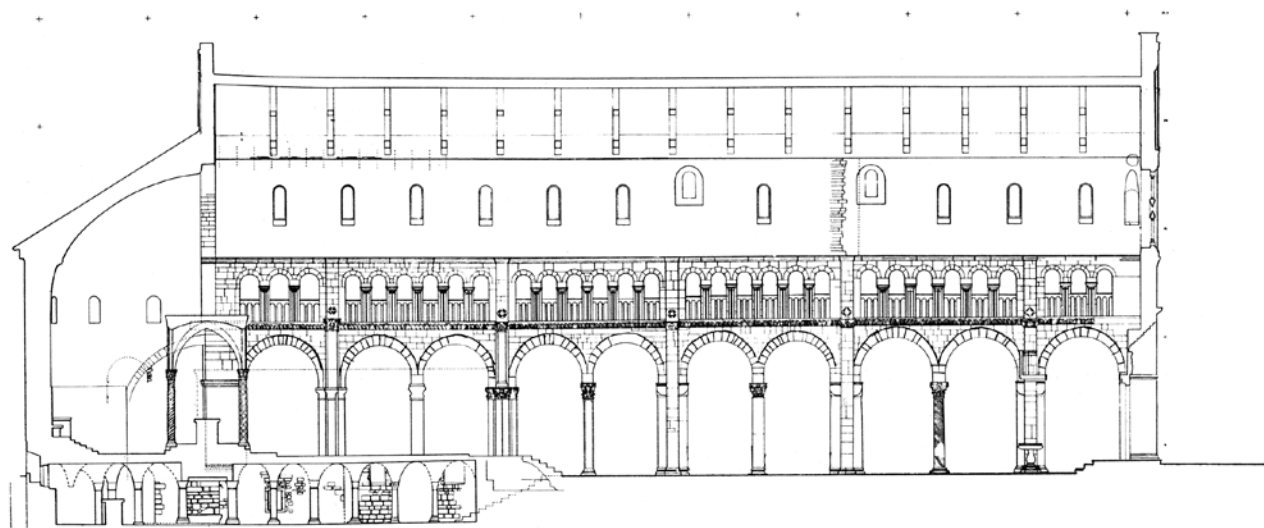
S prigradivanjem novoga dijela na pročelnoj strani produžene su i arkature u crkvi, nizovi pilona i stupova u kolonadama, upravo kao i matroneji nad njima, skupa s heksaforama, kao i vanjska galerija na zidu do ulice. Tim zahvatom na novoj crti građenja podignuto je, te presloženo prvotno pročelje. Sve je izvedeno kao govor prethodno dovršene prostorne strukture i njezinih zadanosti u starijemu dijelu katedrale. U prigradjenome dijelu pak nova građa stoji u sukladnome odnosu sa starom te one zajedno oblikuju cjelinu iste romaničke bazilike produžene tada na ukupno

2.
Nacrti katedrale: a) uzdužni
presjek kroz glavni brod,
b) nacrt sjevernog obraza
(izvor: PAVUŠA VEŽIĆ,
Anatomija izgubljenog
spomenika..., *Ars Adriatica* 9
/2019./, 25, sl. 6)

Plans of the cathedral: a)
longitudinal cross-section
through the nave, b) plan of
the north mantle

pedeset i dva metra. Ipak, u prigradenome dijelu ima donekle narušenu finoću klesarske obrade i stilske ujednačenosti. To je zamjetno izraženo na pročelju podignutom u 13. stoljeću. Tu je uočljiva određena nedosljednost u slaganju nizova stupića i lukova kao i prekranjanju pojedinih starih dijelova na novome, a zapravo rekonponiranome pročelju iz 12. stoljeća.

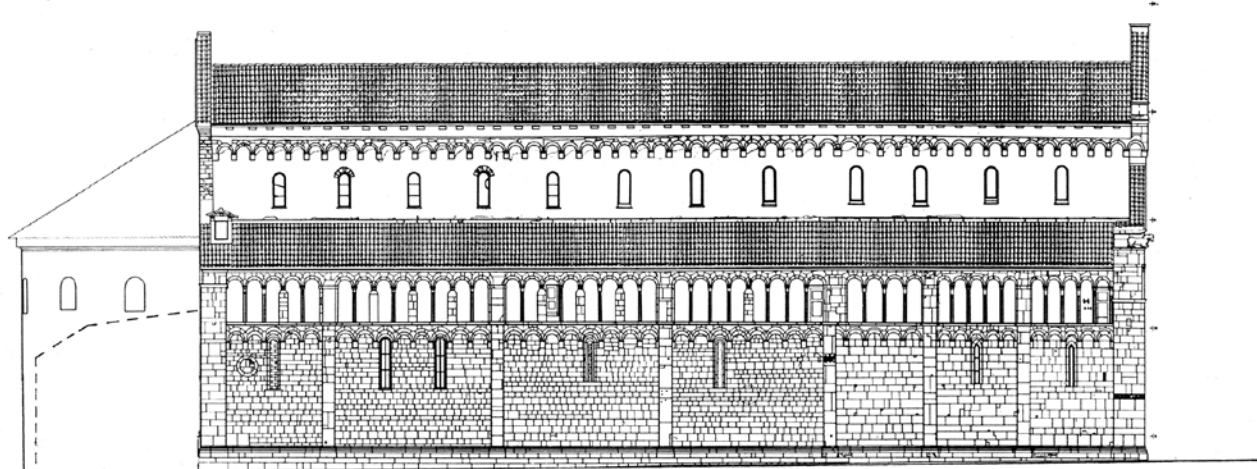
Na zidu do ulice pak s podizanjem novih traveja nastala su i dva nova uska prozora veličinom jednaka romaničkim monoforama na starijemu dijelu zida. Međutim, oba su izgrađena u gotičkome stilu te ujedno srodna s visokim monoforama iz 13. stoljeća na zidovima gotičke crkve Sv. Frane u Zadru. Poput njih i ove na katedrali imaju slomljeni luk nad bočnim stranicama. One pak ljevkastu se sužavaju prema uskim rebrima posred prozora. U vrhu okna rebra su povezana s malenim trolisnim lukom. Takvim oblikom upućuju, rekao bih, na prodor gotičkoga stila u cjelinu romaničke kompozicije ove bazilike, a ujedno i na vrijeme

a)

10 m

b)

u kojemu je nadbiskup Lovre Perijander, 1280. godine, posvetio dvije gotičke redovničke crkve u Zadru (onu Sv. Dominika i onu Sv. Frane). Potom je posvetio i katedralu, 1285. godine.

U gotičkim oblicima klesani su također nadvratnik i luneta u vrhu glavnoga portala na pročelju katedrale. Na nadvratniku je uklesan natpis, a u njemu zabilježena i 1324. godina. Taj datum Predragu Markoviću „sugerira da je tada, za vrijeme nadbiskupa Ivana Butovana, crkva bila konačno dovršena”. Međutim, godina ne bilježi dovršetak građenja bazilike, ili njezina pročelja s glavnim portalom, već datum ugrađivanja novoga nadvratnika i lunete nad njim u sklop postojećega portala. Taj bijaše podignut s presloženim pročeljem već u 13. stoljeću. Slično je i potkraj 14. stoljeća, s izgradnjom novoga krova nad bazilikom, a u vrhu zabata na pročelju, izgrađena gotička rozeta. Ipak, jedno i drugo samo su novi dijelovi ugrađeni u cjelinu prethodno sagrađenoga starijeg zida.

Dakle, uz nedostatne pisane izvore, osobito važnu građu za razumijevanje nastanka i trajanja svake povijesne građevine, pa tako i katedrale u Zadru, čini ona sama. Kao arhitektura građena je s rješenjima koja dobro tumače vrijeme i prostor u kojemu je podignuta kao romanička bazilika, potom i produžena. Zato je uz kabinetske rasprave važan, slikovito bih rekao, „govor tijela” te vrijedne građevine, ali podjednako i njezina duhovnog krajolika u kojemu je poniknula i kojemu kulturološki pripada. Konzervatorska i restauratorska istraživanja u crkvi otkrila su s tim u vezi važne činjenice. One podupiru spoznaju o razvoju prostorne cjeline, od prvotne zamisli do konačnoga oblika njezina sklopa, od općega predloška do neposrednih pojedinosti, od odlika klesanja i zidanja do stilskih oblika u nutrini i na oplošju bazilike. Stoga držim da katedrala kao zapis vremena i građenja u povijesnome ambijentu svojim starijim slojem svjedoči o romaničkoj arhitekturi 12. stoljeća u Zadru. U tom je stilu i produžena u 13. stoljeću, premda i s ponekim biljezima već gotičke arhitekture ovdje. U cjelini, čini se da povezuje okolnosti u kojima je zadarsku Crkvu vodio prvi *episcopus metropolitanus* Lampridije s onima nastalim poslije, u vremenu nadbiskupa Lovre Perijandera.

